

ÇUKUROVA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2458-7559

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.11>

CİLT 1, SAYI 1, KIŞ 2015

s. 86-101

330 NUMARALI TARSUS ŞER'İYE SİCİLİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN SONLARINDA TARSUS¹

Sibel ORHANGAZI²

Özet

Çukurova'nın tarihsel anlamda köklü ve coğrafi açıdan verimli yerlerinden biri olan Tarsus ile ilgili pek çok çalışma mevcut olmasına rağmen bu çalışmaların hâlâ eksik sayılabilecek düzeyde olduğu söylenebilir.

Geçmişten günümüze geçiş yolları üzerinde yer alması, pek çok göçe ve yerleşime sahne olması, iklim ve coğrafi elverişliliği, canlı bir iktisadî hayatın mevcudiyeti Tarsus'ta nüfus yoğunluğuna imkân sağlamakta, son dönemlerde Tarsus gibi Çukurova kentleri üzerindeki çalışmaları artırmaktadır. Türkmen, Arap, Rum, Ermeni, Marunî gibi farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşamaları tarihi ve kültürel açıdan bölgenin dikkatleri üzerine çekmesine neden olmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Tarsus'ta sosyo-kültürel ve demografik canlılığının daha belirgin bir hal aldığı gözlemlenmektedir. Bununla beraber 1897'den itibaren Tarsus'un nüfus yoğunluğuna ilaveten Girit'ten yapılan göçler Tarsus'un toplumsal yapısına farklı boyutlar kazandırmıştır. Nüfusun artması toplumsal alanda bir renklilik ve hareketliliğin yanı sıra bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiş, sosyo-ekonomik hayat bu doğrultuda şekillenmiştir. Bu tarihlerde üretimin ve geçimin büyük bir kısmının topraktan sağlanması arazi üzerindeki davaları ve mücadeleleri beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, 330 numaralı Tarsus şer'iyeye sicili kullanılarak Adana vilâyetinin Mersin Sancağına bağlı Tarsus kent hayatına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Çalışmada 1887-1890 tarihleri arasında Tarsus'un nüfusu, ekonomisi, Müslim ve gayrimüslim halk arasındaki toplumsal ve hukukî ilişkileri, nüfusun uğraş alanları, Tarsus'ta kadının konumu, Tarsus'taki köy, mahalle, vakıf ve medreselere değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Çukurova, Adana, Mersin, Tarsus*

TARSUS IN THE LATE 19th CENTURY ACCORDING TO TARSUS COURT RECORDS COLLECTION NO. 330

Abstract

Despite a significant amount of scholarship, there is still much to learn about Tarsus, one of the most historically rich and geographically fertile places in the Çukurova region.

¹ Çalışma Prof. Dr. Jülide Akyüz ORAT danışmanlığında *330 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1305-1308/M.1887-1890)*, (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2011) adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora öğrencisi, e-posta: cacop_honie@hotmail.com

The fact that Tarsus has served as the meeting point for transit roads from history until today, the fact that it has become the home to many migrants and settlers, its suitable climate and geography, and the presence of a vibrant economy enabled Tarsus to support a dense population; this, in turn, has inspired an increasing amount of research lately on Tarsus and other cities of the Çukurova region. The fact that many ethnic and religious groups—from Turkmen and Arabs to Greeks, Armenians, and Maronites—have lived in the region makes it an attractive region to study for those interested in history and culture. By the later part of the 19th century, the socio-cultural and demographic vibrancy of Tarsus had stabilized. Nevertheless, the arrival in 1897 of migrants from Crete to an already densely populated Tarsus added another dimension to the region's social makeup. While the rise in population might have added a new cultural and social flavor, it also came with difficulties that were to shape the socio-economic life of the region. The fact that a majority of the population's means of production and subsistence was based on working the land meant that the new population resulted in court cases and struggles over property. This study represents a small contribution to the literature on Tarsus by looking at the region's population, economy, social and legal relations between Muslims and non-Muslims, work and leisure, the status of women, villages (an important part of social and cultural life), urban neighborhoods, religious foundations, and religious schools.

Keywords: Çukurova, Adana, Mersin, Tarsus

GİRİŞ

Yavuz Sultan Selim'in 24 Ağustos 1516'da Mercidabık ve 22 Ocak 1517'de Ridaniye'de kazandığı başarılar neticesinde Memluk Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle Çukurova şehir, kasaba ve köyleri ile birlikte Tarsus da Osmanlı hâkimiyetine girdi³ ve Kıbrıs'ın fethinden (1571) sonra meydana getirilen Kıbrıs eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu. Daha sonra bu sancak Adana eyaleti hudutları içine alındı. 1832 Temmuzunda Belen'de Osmanlı kuvvetlerini mağlup eden Mısırlı İbrahim Paşa, Adana havalisini ele geçirdikten sonra Kütahya'ya kadar ilerledi. Varılan anlaşmaya göre terk edilen Suriye ve Filistin'den başka Adana eyaletinin Muhasıllığı da Mayıs 1833'te Mısırlılara bırakıldı. Bu hâkimiyet 1840'a kadar sürdü. Taarruza geçen Osmanlı kuvvetleri 24 Haziran 1839'da Nizib'te mağlup oldu ise de sonrasında Mısırlıları Adana'dan ve 1840'ta Suriye'den çıkardı. İbrahim Paşa, Adana'ya girdiği sırada Anadolu'ya göndermek üzere denizden getirttiği kuvvetleri ve malzemeyi Tarsus Çayı ağzının garbında sığ bir köy kenarındaki Yeniköy'den karaya çıkarttı. Tarsus ve çevresi Mayıs 1833'ten 1840'a kadar Osmanlı Devleti'ne isyan eden Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın elinde kaldı.⁴ 1866'dan itibaren Halep Vilâyeti teşkil edilince, bu vilâyete bağlı Adana Sancağı'na bağlı bir kaza haline getirildi. Tarsus, 1870'te Adana vilâyet merkezi olunca, yine bu vilâyetin merkez sancağına bağlı bir kaza konumunu muhafaza etti. 1888'de ise Mersin sancak merkezi oldu. Böylece Tarsus, Adana vilâyetine tâbi Mersin sancağının bir kazası durumuna geldi.⁵

Çukurova'nın önemli yerlerinden biri olan Tarsus şehri ve nahiyeleri iklim ve coğrafi elverişliliğiyle günümüzde olduğu gibi, geçmişte de büyük bir nüfus ve yerleşme potansiyeline sahipti. Çukurova, Seyhan, Ceyhan ve Tarsus ırmaklarının getirmiş olduğu alüvyonların birikmesiyle oluşmuş verimli bir ovadır. Çevrenin iklim özellikleriyle birlikte bu tür topraklar pamuk, hububat ve turunçgil tarımı için uygun arazilerdir.⁶ Ayrıca XVII. yy.'dan itibaren tatlı limon, zeytin, incir, nar, hurma, üzüm, şeker kamışı vs. yetiştirilmektedir.⁷

³ Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, T.C. Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 2001, s. 32; Fatma Akkuş Yiğit, Ramazanoğulları Beyliği'nin Kuruluşu, *Akademik Bakış*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2013, s. 220,221.

⁴ Besim Darkot, Tarsus, *İslam Ansiklopedisi*, C: 12/1, MEB, İstanbul 1993, s. 22.

⁵ Abdullah Poş, *Arşiv Belgelerine Göre Tarsus'ta Sosyo-Kültürel Yapı (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi). Bursa, 2008, s. III.

⁶ Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, s. 411-412-504.

⁷ Ejder Okumuş, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Mersin, (ed.)Yüksel Özdemir, *Mersin Valiliği Sempozyum Dizisi Mersin Sempozyumu 2008*, C:1, Ofset Yayınları, Mersin 2009. s 2083.

Arşiv kayıtlarında tarla⁸ ve arazi⁹ davaları ile bunların satışlarıyla ilgili belgelerin yoğun olması ziraatın oldukça yaygın olduğuna kanıttır. Ayrıca bağ, bahçe¹⁰ ve hefkere¹¹ davalarından meyve ve sebzeçiliğin yapıldığı anlaşılmaktadır. Tarsus'ta ziraatın yanı sıra hayvancılık faaliyetleri de önemli yer tutmaktadır.¹² Ayrıca XIX. yy.'ın ikinci yarısında Tarsus Türkiye'de sanayileşmenin önemli yerlerinden biridir. Bu dönemde Tarsus'ta atölyeler ve fabrikalar oldukça yaygındır.¹³

TARSUS'UN NÜFUS YAPISI (MAHALLE, KÖY, VAKIF VE MEDRESELER)

Tarsus nüfus yapısının şekillenmesinde XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya göç eden Bozok ve Üçok Oğuz boylarına mensup aşiretlerin etkisi görülmektedir. Kaynaklarda Tarsus Türkmenleri veya Varsak Türkmenleri isimleriyle anılan bu Türkmen topluluğu; Bayındır, Salur, Todurga, İğdir, Eymir, Peçenek, Beydilli, ve Kargın gibi Oğuz boylarının bir araya gelerek idari, mali, siyasi ve askerî bir birlik oluşturmasıyla teşekkül etmiştir. Osmanlı hakimiyeti sırasında Tarsus sancağının kazaları arasında sayılan Ulaş, Kusun, Kuştemur, Elvanlu ve Gökçelü adları Ramazan-oğulları'nı meydana getiren Yüreğir aşiretine mensup ailelerin adlarından türemiştir. Tarsus Türkmenleri, Kusun, Ulaş, Kuştemur, Gökçelü, Esenlü, Elvanlu ve Orhan Beğlü olmak üzere yedi boydan oluşmaktaydı. Bu Türkmenler boy, taife, aşiret, oba şeklinde bir kabile yapısına sahipti. Bu aşiretlerin çoğu 1543'ten itibaren devlet politikası sonucunda sosyo-ekonomik değişim ile dağılmaya başladılar. Varsak Türkmenleri zamanla marjinalleşerek Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıldılar ve bu ismi çok az sayıda aşiret kullanmaya devam etti. Günümüzde de bu isimle anılan az sayıda aşiret bulunmaktadır.¹⁴ Ulaş, kayıtlarda hem köy hem de aile adı olarak yer almaktadır.¹⁵ Tarsus'ta bunun dışında adını Avcı¹⁶ ve Tekelü Anadolu Türkmen aşiretlerinden alması muhtemel olan köyler ve Musullu Türkmen aşiretinden gelmiş olabileceği düşünülen Musulluoğlu¹⁷ aile adı yer almaktadır. Bu yıllarda Tarsus'ta adını Tekelü aşiretinden aldığı tahmin edilen köy Tekeli Viran köyü olarak intikal etmiştir.¹⁸

Dulkadiroğlu Türkmen aşiretinden olan Avcı aşireti Adana, Maraş, Bozok, Yeni İl ve Diyarbakir dolaylarına yerleşmişlerdir. Bu aşiret muhtemelen Adana'dan Tarsus'a gelip bu adla köy oluşturmuşlardır. Akkoyunlu Devleti'ni teşkil eden, üç büyük aşiretten biri olan Musullu aşiretinin bir bölümü Osmanlıya tabî olup Bozulus'a¹⁹ dâhil edilmiştir. Bunların bir bölümü yerleşik hayata geçerek Urfa kazasında şehre tabî Karacahöyük, Harran nahiyesine tabî Kebirlü, Süvar Mezrası, Akviran, İki Ağızlı, Türbelü, Kozan nahiyelerine tabî Gökviran köylerinde ziraat ile meşgul olmuşlardır. Safevi Devleti hizmetinde görülen Tekelü aşiretinin akrabaları olduğu tahmin edilen bu aşiret ise Bozulus içinde Dulkadir Türkmenleri arasında kaydolunmuştur.²⁰

Osmanlı şehrinde nüfus ve yerleşimin en önemli öğelerinden biri mahalledir. Eski Osmanlı idaresinde mülki, beledi ve adli teşkilatın ilk basamağını mahalleler oluşturmaktaydı. Bu açıdan mahalle, hem merkezî, hem de yerel yönetim açısından bir alt kademedir. Genel olarak merkezî yönetim adına gerçekleştirdiği sosyal kontrol ve vergilerle ilgili mali işlevlerin yanında mahalle,

⁸ Tarsus Şer'iyeye Sicili (TŞS) 330/35-37.

⁹ TŞS 330/94

¹⁰ TŞS 330/3-95.

¹¹ TŞS 330/55-108.

¹² TŞS 330/171.

¹³ İbrahim Aytar, 19. Yy'da Tarsus'ta Gayrimüslimler, (ed.) Yüksel Özdemir, *Mersin Valiliği Sempozyum Dizisi Mersin Sempozyumu 2008*, C:III, Ofset Yayınları, Mersin 2009, s. 2224.

¹⁴ Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, s. 157-180.

¹⁵ TŞS 330/26-186.

¹⁶ TŞS 330/55

¹⁷ TŞS 330/117.

¹⁸ TŞS 330/112.

¹⁹ Bozulus Türkmenleri için bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Türk Dünyası araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992./Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Bilge Yayınları, Ankara 1997.

²⁰ Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s. 52-90-101.

sahip olduğu toplumsal kurum ve ilişkileri içinde, günlük yaşama ait tüm mahalli ortak ihtiyaçların karşılanmasında oldukça sistematik ve kapsamlı bir örgütsel işleyişe sahip olmuştur. III. Selim ile başlayan, II. Mahmut ile yeniden yapılanma sürecine giren klasik mahalle yönetimi içerisinde zamanla “muhtarlık” kurumu ortaya çıkmıştır.²¹ Günümüzde dahi ufak tefek değişikliklerle varlığını idame ettiren muhtarlık kuruluncaya kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda köylerde “kethüda”, “ihtiyar”, bazen de “muhtar” denilen kimselerin bulunduğu, bunların köyü temsilen bazı görevler yaptıkları bilinmektedir. Kentlerde ise mahalle düzeyinde aynı görevleri imamlar yerine getirmektedir.²² Mahallenin ileri gelenlerinden “muhtar-ı evvel (birinci muhtar) ve “muhtar-ı sâni” (ikinci muhtar) olmak üzere seçilen ve imamlar tarafından kefil olunan muhtarlar, kendileri de mahalle halkının kefil olarak yönetim sorumluluğunu üstlenmişlerdir. İlk muhtarlıklar, 1829’da İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Eyüb, Üsküdar, Galata) mahallelerinde kurulmuştur. Daha sonra uygulamada görülen yararlılıkları üzerine merkezî idare özendirilerek diğer Osmanlı şehirlerinin mahallelerinde de yaygınlaştırılmıştır.²³ Tarsus da bu idari yapının değiştiğine tanık olmuştur. 1887-1890 yıllarında Tarsus’un Cami-i Atik mahallesinde Ahmed Muhtar Efendi²⁴ diye anılan bir şahsın mevcudiyeti sözü edilen idare sistemi içerisinde Tarsus’un da yerini aldığına göstergesidir. Sosyal ve kültürel açıdan da değerlendirildiğinde mahalle, toplumların yaşayışları hakkında bilgi veren ve toplumların ilk olarak birleşip örgütlendiği önemli bir yapı taşıdır. Mahalle, Osmanlı Devleti’nde diğer kentler için olduğu kadar Tarsus için de önemli bir olgudur. Şehirlerin mahalle toponomisinde üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da esnaf teşekküllerinin bulunduğu ve her esnaf grubunun bir mahalle teşkil edebileceğidir. Tarsus şehri mahallelerinden Debbaghane(derici), Kazzaz (ipekçi), Çereci (iplikçi) mahalleleri bu esnaf gruplarının isimleriyle zikredilir.²⁵ Şehir mahallelerinin isimlendirilmesinde genellikle dinî mekân (cami, mescit, zaviye), itibarlı bir şahıs, meslek ya da kökene dair izlere de rastlanır. Tarsus Şehrinde buna uygun olarak Camiü’n-Nur, Kilise Cami, Kilise Mescit gibi dini nitelik taşıyan mahalle isimleri görülmektedir. Göze çarpan noktalardan birisi bölgede İslâm fethinden önce yer alan kiliselerin camii ve mescide çevrildiği fakat isimlerinin devam ettiği. Diğer taraftan kolonizator görevi yapan dervişlerin hayat sürdüğü ve ibadet ettikleri zaviyenin etrafında gelişen mahallede zaviye ve şeyhinin ismiyle kayıtlara geçmiştir.²⁶ Tarsus’ta yer alan Dervişler karyesi de bunlardan biridir.²⁷ Sofular mahallesi ise ismini tarikat mensubu veya tasavvuf ehli manalarına gelen sofı veya suff kelimesinden almıştır ve varlığını sürdürmüştür.²⁸

Osmanlı Devleti XVII. yüzyıl başlarından itibaren verimli topraklara sahip Çukurova’da üretimin artırılması amacıyla bir iskân politikası uyguladı. XVII. yüzyılda uygulanan bu politika XIX. yüzyılda da devam etti. Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Osmanlı Devleti’ne isyanından sonra, oğlu İbrahim Paşa’nın Çukurova’yı işgaliyle ovada üretilen ticari tarım ürünlerinin üretiminin artırılması amacıyla Tarsus, Adana ve Mersin çevresine 1838’den itibaren Mısırlı Arap çiftçiler yerleştirilmiştir. Bu işlem 1864’te Kırım’dan 1878’de Balkanlardan göç edenlerin kır kesimine iskânlarıyla devam etmiş ve iskânlardan Tarsus kenti de nasibini almıştır. Yerleştirme işlemleri devam ederken bölge nüfusu hakkında XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait bir kayıt bulunmamaktadır.²⁹ Ancak 1879’dan sonra Girit’ten Tarsus ve çevresine yoğun bir göçün

²¹ Bayramoğlu, Adalet Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 110-182.

²² Adem Kara, *19.Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 121.

²³ Bayramoğlu, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, s. 183.

²⁴ TŞS 330/34.

²⁵ TŞS 330/32-136-192.

²⁶ Bilgili, Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri, s. 71.

²⁷ TŞS 330/104.

²⁸ Bilgili, 2001: 71; TŞS 330/37.48.

²⁹ Bilgili, *Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, s. 61-353.

olmasıyla nüfusun iyice arttığı söylenebilir.³⁰ 1866 ve 1879'larda siyasi sebepler ve Girid adasındaki Rum halkının baskısıyla Giridli Müslüman-Türklerin Anadolu'nun diğer kentleriyle birlikte Tarsus'a göçü kent nüfusunu arttırmıştır. Bu göç hadisesi dışında 1840'ta Lübnan'da yaşanan Mârûni-Dûrzî çatışmasından sonra sayısı az olmakla beraber Mârûnîler de Tarsus'a göç etmişlerdir. 1889 tarihli bir kayıta Mârûnîlerin Kızıl Murad mahallesinde yaşadıkları anlaşılmaktadır.³¹ Tüm bu göç olayları Tarsus nüfus artışına katkı sağlamış 1881-1882-1893 tarihleri arasında Tarsus'un toplam nüfusu 32.507 olarak kaydedilmiştir.³²

330 numaralı Tarsus sicil defterinde yer alan şahıs isimleri kentin sosyal, ekonomik canlılığına örnek teşkil eder. Giridli, Karşlıoğlu, Mersinli, Talash, Adanalıoğlu, Musullu, İstanbulluoğlu, Debbağ, Molla, Mersinli, Tabibzade, Müftüzade, Maraşzade, Kürt, Zenci, Sabuncuzade, Çerkezzade gibi unvan ve lakaplar Tarsus'un homojen yapısı, mesleki canlılığı ve şahısların Tarsus'a nereden geldikleri ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.³³ Tarsus'un Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden insanı barındırması Osmanlı Devleti'nin bu dönemlerde yaptığı savaşlar ve bu savaşlar neticesindeki göçler dışında kentin iş sahasının genişliğine ve ekonomik refahına bağlıdır. XIX. yüzyılda atölye ve fabrikaların yaygın olduğu ve tarımsal sanayinin önemli merkezlerinden biri olan Tarsus kent merkezinde yaşayan nüfusun büyük çoğunluğu ticaret ve esnaflıkla uğraşırken kırsal kesimde yaşayanların bağ, bahçe, bostan ve tarla işleriyle uğraştıkları ve geçimlerini bu uğraşlarla sağladıkları görülür.³⁴

1887-1890 yıllarını kapsayan Tarsus şer'iyeye sicilinde Tarsus'ta gayrimüslimlerin yaşadığı 4 mahalle, 2 köy; Müslümanların yoğunlukta olduğu 21 mahalle 45 köy; müslim ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı 5 mahalle tespit edilmiştir. Tarsus'ta Müslim-gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı köy ve mahalleler: Cami-i Cedid mahallesi, Kızılmurad mahallesi, Menteş köyü, Sofular mahallesi, Kızılmurad mahallesi, Küçükmenan mahallesidir.³⁵ Tabloda adı geçen mahallelerin dışında 1878-1885 yıllarında Şahin, İskiliç, Afgan, Cemeli, Zorbaz Harkı, Araplar mahalleleri tespit edilmiştir. Ayrıca 1888 yılında Eski Ömerli ve Yeni Ömerli mahallelerine rastlanmaktadır. Bu mahalleler Ömerli mahallesinin ikiye ayrılmasıyla oluşan mahallelerdir.³⁶

1. 1887-1890 Yılları Arasında Tarsus'ta Nüfusun Yoğun Olduğu Mahalleler

	Mahalle Adı		Mahalle Adı
1-	Kuruköprü	12-	Cami-i Atik
2-	Kızılmurad	13-	Debbağhane
3-	Çanaklı	14	Cami-i Cedid
4-	Hablak	15-	Sakızlı
5-	Küçükmenan	16-	Sofular

³⁰ BOA, DH. MKT.02809.76.1.1, BOA. DH. MKT. 2809/76-1-2, BOA. MKT.2809/76.2.1. TŞS 330/3-35-37-55-71-74-80-82-89-95-107-108-132-138-145-146-147-148-151-158-160-161-167-169-171-176-179-180-184-188-190-193-194-197-198-200-201-202-203-204-205-206.

³¹ Abdullah Poş, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Tarsus'ta Müslim-Gayrimüslim İlişkileri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:17, S:2, 2008. s. 599,600; Şerife Yorulmaz, Doğu Akdeniz'de Bir Cemaat Serüveni: Liman Kenti Olma Sürecinde Mersin'de Gelişen Marunî Taifesi, *Tarih İçinde Mersin Kolokyum ve Sergisi II*, (Haz.) Melike Kara, T. Selvi Ünlü, Y. Salim Yılmaz, Mersin, 2005, s. 68,69.

³² Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)* (Çev: Bahar Tırnakçı) Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul, 2003, s. 165.

³³ TŞS 330/4, 8, 47, 54, 63, 65, 143, 171.

³⁴ Sibel Orhankazi, *330 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2011, s.64-69.

³⁵ TŞS 330 (1887-1890)

³⁶ Poş, Arşiv Belgelerine Göre Tarsus'ta Sosyo-Kültürel Yapı, s.16.

6-	Muslu/Musullu	17-	İncehark
7-	Şamlı	18-	Ermeni
8-	Cami'ün-nur	29-	Musalla
9-	Yirmili	20-	Küçükminare
10-	Müftü	21-	Hacı Ömerli ³⁷
11-	Dibek		

1890'lı yıllarda Tarsus kazası yedi nahiyeden meydana gelmiş olup, nahiyenin ikisi muvazzaf müdür ile idare olunmaktaydı. Kaza merkezinin mahalleleri doğu ve batı namıyla iki kola ayrılıp, 2280 hanedir. Tarsus merkez köyleri ile birlikte merkez kasabaya bağlı Kusun, Kuştemur ve Canib şehir nahiyeleri de 79 köyden ve 2839 haneden ibarettir. Tarsus'a tâbi olup iki müdür vasıtasıyla idare olunan Nemrun, Ulaş, Gülek Tekelü nahiyelerinde 72 köy 2921 hane bulunmaktadır.³⁸ Bu yer isimlerinin devamlılığı söz konusudur. Örneğin 1977 yılında Tekke, Cami'ün-Nur ve Kızıl murad mahalleleri aynı isimlerle sit alanı haline getirilmiştir.³⁹

Tablo 2. 1887-1890 Yılları Arasında Tarsus Köyleri

	Köy Adı		Köy Adı
1	Hıristiyan	24	İncirli Kuyu
2	Minaz	25	Karadirlik
3	Muslu	26	Ali Ağa
4	Menteş	27	Çandar
5	Baltalı	28	Adanalıoğlu
6	Sebil	29	Köle Musalu
7	Ulaş	30	Ali Beyli
8	Küçük Kara Çerçülü	31	Avcı
9	Kefeli karyesi	32	Sarı İbrahimli
10	Ali Efendioğlu	33	Kara Çerçülü
11	Baltıktam?	34	Gücek
12	Tirnek	35	Yenice
13	Avadan	36	Karataş
14-	Bağlarbaşı karyesi	37	Hacı Hamzalı
15	Tekeli Viran	38	Yaramış
16	Deli Minnet	39	Burhan
17	Halid Ağa	40	Çatal Şamlı

³⁷ TŞS 330 (1887-1890)

³⁸ Adem Tutar, XIX. Yüzyılın sonlarında Mersin Sancağı'nda Dini Yapı, *Mersin Valiliği Sempozyum Dizisi Mersin Sempozyumu*, 2008, C.III, Ofset Yayınları, Mersin, 2009, s. 2185.

³⁹ Pınar Aykaç, Güliz Bilgin Altınöz, Tarsus Kenti Tarihsel Katmanlarının Açığa Çıkartılması, *Mersin Valiliği Sempozyum Dizisi Mersin Sempozyumu*, 2008, C:I, Ofset Yayınları, Mersin, 2009, s. 58.

18	Taşkuyu	41	Kalburcu
19	Dervişler	42	Sulaklı
20	İbrişim	43	Bayramlı
21	Ali Müftü	44	Karabağlar ⁴⁰
22	Hebilli	45	Puğ/Puği? ⁴¹
23	Sarı Kavak		

Genel itibariyle Osmanlı köy, mahalle ve şehirleri Doğu'dan İslâm, İran ve eski Türk kültür verilerinin Anadolu'dan Batı'ya doğru gidildikçe artan Bizans kültür etkileriyle kaynaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Daha önce İslâm şehri üzerinde olduğu gibi Osmanlı şehirlerinde de Batılı anlamda özerk beledi kurumlar tanımlanmamıştır. Ancak Osmanlı Devleti, toplumsal kuruluşunun tarihî koşulları içinde kendi yapısına uygun şehri kurumlar yaratmıştır. Lonca ve mahallelerin dışında vakıf, medrese ve dinî kurumlar bunlar arasında yer alır.⁴²

Rüstem Bey Medresesi,⁴³ Koyuncu Medresesi XIX. yüzyılda karşılaşılan önemli eğitim kurumlarından. Sosyal kurum olarak Nembek Baba Vakfı,⁴⁴ Ramazanzade Evkafı,⁴⁵ Bekir Şemsi Mescidi Baba Evkafı,⁴⁶ Mahmud Paşa Evkafı yine bu dönemde önemli bir yere sahiptir.⁴⁷ Tarsus'ta vakıf yapılanmasının bir kısmı maddî açıdan gelişimini ve devamını mevcut han, hamam, kervansaray, değirmen, fabrika, pazar yerleri ve dükkân gibi iktisadî teşekküllerden sağlamaktadır.⁴⁸ Şehirde 7 camii, 111 mescit, 36 medrese, 1 rüştiye 2 iptidaiye, 66 sıbyan mektebi, 10 gayrimüslim mektebi, 27 han, 16 fırın, 15 kahve, 1087 dükkân 16 dabbağhane, 1 menzilhane, su ve ateşle idare ettirilen 4 pamuk ve 1 ipek fabrikası, çok sayıda un değirmeni⁴⁹ ve mağaza bulunmaktadır.⁵⁰ XIX. yüzyılda gayrimüslimler için önemli dini kurumlar arasında yer alan 8 kiliseye tesadüf edilmiştir. Bunlardan biri Gregoryen Ermenilere ait olan Meryem Ana Kilisesi'dir. Bunun dışında Katolik Ermenilere ait olan kiliseler, Ortodoks Rum kilisesi ve Protestan kilisesi de mevcuttur.⁵¹

TARSUS'TA MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ

Tarsus Selçuklular zamanında fethedilmeye başlanmış ve bu fetih Karamanoğulları devrinde tamamlanmıştır. Bu bakımdan buradaki Türkler Çukurova'nın diğer bölgelerinden ayrı bir siyasi geçmişe sahiptirler.⁵² Çukurova'nın önemli bölgelerinden biri olan Tarsus şehri, XIV. yy.'dan itibaren gerek yer adları ve gerekse fizikî yapı itibariyle bir Türk-İslâm şehri hüviyeti kazanmıştır. Kentteki camii, mescit, medrese, hamam, han ve kervansaray gibi yapıların birçoğu Osmanlı öncesi inşa edilmiştir. Osmanlı devrinde de şehir gelişmeye devam etmiştir. Şehrin fiziksel gelişmesinde camii, mescit ve zaviye gibi dinî fonksiyonlu mekânlar büyük rol oynamıştır. Bununla beraber mahallelerin pek çoğu bu dinî mekânların adlarını taşımaktadır.

⁴⁰ TŞS 330 (1887-1890)

⁴¹ BOA. DH. MKT. 02809.76.1.1; DH.MKT. 02809.76.02.001.

⁴² Bayramoğlu, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, s. 73.

⁴³ TŞS 330/26-107.

⁴⁴ TŞS 330/5.

⁴⁵ TŞS 330/8.

⁴⁶ TŞS 330/100.

⁴⁷ TŞS 330 (1887-1890)

⁴⁸ Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, s. 115.

⁴⁹ Tutar, "XIX. Yüzyılın sonlarında Mersin Sancağı'nda Dini Yapı", s. 2185.

⁵⁰ TŞS 330/73.

⁵¹ Poş, *Arşiv Belgelerine Göre Tarsus'ta Sosyo-Kültürel Yapı*, s. 46-47.

⁵² Sümer, *Oğuzlar*, s. 148

Kentin gelişmesinde iki büyük dinî mekân olan Cami'ün-Nur ve Beytemür (Kilise Camii) camileri önemli role sahiptir.⁵³ Bu özellikleriyle XIX. yy.'da da bir Türk-Müslüman şehri hüviyeti kazanmış olan Tarsus'ta Müslümanların yaşadığı köy ve mahalleler çoğunlukta.

Tablo 3. 1887-1890 Yılları Arasında Müslümanların Yoğunlukta Olduğu Köy ve Mahalleler

Kızılmurad mahallesi	Köle Musalu köyü
Gücek köyü	Çanaklı mahallesi
Hablak mahallesi	Muslu mahallesi
Külek mahallesi	İbrişim köyü
Şamlı mahallesi	Burhan köyü
Yirmili mahallesi	Çatal Şamlı köyü
Kücekmenan mahallesi	Taşkuyu
Müftü mahallesi	Ali Efendioğlu köyü
Menteş köyü	Musalla mahallesi
Dibek mahallesi	Tirnek köyü
Baltalı köyü	Bağlarbaşı köyü
Sebil köyü	Yenice köyü
Ulaş köyü	Karataş köyü
Sakızlı mahallesi	Deli Minnet köyü
Cami-i Atik mahallesi	Hacı Hamzalı köyü
Pirce	Sulaklı köyü
Debbağhane mahallesi	Çıplak mahallesi
Kara Çerçülü köyü	Halid Ağa köyü
Sofular mahallesi	İncirlikuyu köyü
Cami-i Cedid mahallesi	Karabağlar köyü
Kefeli köyü	Cami'ün-Nur mahallesi
İncehark mahallesi	Karadirlik köyü
Küçükminare mahallesi	Ali ağa köyü
Dervişler köyü	Çandar köyü
Hacı Ömerli mahallesi	Adanalıoğlu köyü
Avadan köyü	Hacı Hamzalı köyü
Sarı İbrahimli köyü	Avcı köyü
Yaramış köyü	Musalu köyü
Ali Müftü köyü	Kalburcu

⁵³ Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, s. 503.

Bayramlı köyü

Hebilli köyü⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıl başlarındaki iskân politikası doğrultusunda Tarsus'ta nüfusun büyük bir bölümünü Müslüman-Türkler oluşturmuştur. Belgelerde Müslümanlarla ilgili terekeler⁵⁵, hane⁵⁶, tarla⁵⁷ dükkân, bahçe arazi⁵⁸ vs. davaların sayısının çokluğu bunu açıkça göstermektedir. Müslümanlar genellikle bakkal,⁵⁹ muhtab,⁶⁰ ekmekçi,⁶¹ saatçi,⁶² manav⁶³ gibi mesleklerin dışında hayvancılıkla da uğraşmışlardır. Kayıtlarda kısırak⁶⁴ ve camus⁶⁵ davasına sıkça rastlanmaktadır. Ayrıca müderrislik,⁶⁶ sorgu hâkimliği (müstantik muavinliği),⁶⁷ kazaskerlik,⁶⁸ kethüdalık,⁶⁹ emval ve eytam müdürlüğü,⁷⁰ başkatiblik⁷¹ gibi önemli memuriyetlerde Müslüman tebaa yer almaktadır.

Osmanlı Devleti toplumu yöneten ve yönetilen olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bunun dışında toplum din olarak da Müslim ve gayrimüslim şeklinde bir bölünmeye tabi tutulmuştur.⁷² Osmanlı Devleti'nde kanunnamelerdeki hükümlerin hem Müslümanları hem de gayrimüslimleri kapsadığı görülür. Yani herhangi bir konuya ilişkin yapılmış olan düzenlemeler ayırım yapılmaksızın hem Müslümanlara hem de gayrimüslimlere uygulanmaktadır.⁷³ Hukukî anlamda Osmanlı topraklarında yaşayan Müslimler ehl-islâm, Darü'l-İslâm'da yaşayan ve İslâm devletinin tebaası olanlar gayrimüslim; müste'minler ise Müslümanların ahid ve amanına girmiş olmaları dolayısıyla ehl-i zimmet statüsünde ayrılmıştır. Hukukî açıdan Müslümanlar gibi gayrimüslimler de Osmanlı Devleti'nin bireyi olarak eşit haklara sahiptiler. Gayrimüslimler Osmanlı mahkemelerine başvurma konusunda serbesttiler. Ancak ceza hukuku alanında böyle bir serbestlikleri yoktur. İslâm fıkında gayrimüslim mahkemelerinin verdiği kararlar icra gücünden mahrum olup İslâm devleti bu mahkemelerden çıkan kararları infaz etmezdi. Verilen kararın uygulanabilmesi için mahkemenin İslâm mahkemesi olması şartı söz konusudur. Mahkemeye başvuran gayrimüslimlerin davalarına mutlaka bakılır ve İslâm hukuku tatbik edilirdi. Taraflardan birinin Müslim olması durumunda da yetkili mahkemenin mutlaka İslâm mahkemesi olması gerekmektedir. Mahkemenin tarafsızlığı gayrimüslim mahkemesinin verdiği kararların beğenilmemesi, mahkemenin çabukluğu, gayrimüslim toplulukların birbirleri arasındaki çekişme ve kararların uygulanma imkânının olmaması İslâm mahkemelerinin gayrimüslimler tarafından kullanılmasında etkili nedenlerdir.⁷⁴

⁵⁴ TŞS 330 (1887-1890).

⁵⁵ TŞS 330, /4-24-41-90-91-97-105-109-139...

⁵⁶ TŞS 330/16-73

⁵⁷ TŞS 330/35-37.

⁵⁸ TŞS 330/3.

⁵⁹ TŞS 330/12

⁶⁰ TŞS 330/30.

⁶¹ TŞS 330/5.

⁶² TŞS 330/27.

⁶³ TŞS 330/105.

⁶⁴ TŞS 330/80-82-89-171.

⁶⁵ TŞS 330/71-74. (Evliya Çelebi tarımın yanında hayvancılığın gelişmiş olduğunu ve en iyi camusların Tarsus'ta yetiştiğini ifade etmektedir. (bkz.) Songül Ulutaş, Osmanlı Kaynakları ve Tarsus. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 2012, s. 532

⁶⁶ TŞS 330/26.

⁶⁷ TŞS 330/101.

⁶⁸ TŞS 330/136.

⁶⁹ TŞS 330/49.

⁷⁰ TŞS 330/32.

⁷¹ TŞS 330/12.

⁷² Murat Belge, *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 251.

⁷³ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*. Klasik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 27-28.

⁷⁴ Jülide Akyüz, Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6, 2007, s. 77.

Geniş topraklara egemen olan Osmanlı Devleti bir imparatorluk olarak çeşitli ırk ve dinlere mensup kişilerden oluşmaktadır. Bu kişiler etnik kökenleri dikkate alınmadan sadece mensup oldukları din ve mezhep esasına göre gruplandırılmışlardır. Buna uygun olarak Osmanlı egemenliği altında birbirinden çok farklı etnik köken ve kültüre sahip insan toplulukları yüzyıllarca yan yana kendi kültürlerini koruyarak yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nde zımmî diye adlandırılan gayrimüslimler Rum, Ermeni, Yahudi mahallelerinde gruplar halinde yaşamakla birlikte Müslümanlarla aynı mahallede de oturabilmişlerdir.⁷⁵ Osmanlı Devleti bünyesindeki gayrimüslim tebaanın hukukî haklarının yanı sıra ekonomik serbestliklerinin olduğu, bunların ticaret ve gümrük işleriyle uğraştığı görülür.⁷⁶ Gayrimüslimlerin ticaret dışında icra ettiği meslekler arasında doktorluk, sabunculuk değirmencilik sayılabilir.⁷⁷

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile gayrimüslimlere sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda bir takım haklar verilmiştir. Bu haklarla beraber gayrimüslim Osmanlı vatandaşların yönetim organlarına dâhil oldukları görülmektedir. Özellikle Tanzimat'la birlikte sancak merkezlerinde Müslüman ve Hıristiyan üyelerden oluşan meclisler kurulmuştur.⁷⁸ Miras konusunda da gayrimüslimlere haklar tanınmakta ve gayrimüslimler miras kalan malları hakkında mahkemelere başvurabilmekteydi.⁷⁹ Hatta vefat edenin çocuğu küçükse miras emanete alınıp çocuk büyüyünceye kadar işletilmekte ve zamanı gelince iade edilmekteydi. Çocuk miras kalan malı büyüdüğünde istediği gibi kullanma hakkına sahipti.⁸⁰

1887-90 yıllarında Tarsus Şer'iyye Sicilinde kayıtlı bir belgede Ergekoğlu Agop veledi Serkis adında Ermeni bir vatandaşın kızı Zaybik'e kereste hızarıyla küçük bir değirmen kalmıştır. Ancak değirmen harab bir şekildedir ve kızın tamir edecek durumu olmadığından annesi Serbuh tarafından mahkemeye başvurularak satılmak istenmiştir. Bu duruma da her hangi bir müdahale söz konusu değildir.⁸¹

Osmanlı Devleti'nde topluma sosyal yönden bakıldığında temelde Müslim ve gayrimüslim olarak ayrıldığını görmekteyiz. Bu ayrım şer'iyeye sicillerinde şeklen görülmektedir.⁸² 330 Numaralı Tarsus Sicilinde şahısların kimin çocuğu olduğunu belirtmek için Müslümanlarda "bin, binti"⁸³

⁷⁵ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)* TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 6-18-33-83

⁷⁶ TŞS 330/1: "... Medine-i Tarsus mahallatından Ermeni mahallesinde kain Ekremoğlu Karabet'in müsteciren ikamet eylediği Devlet-i Âliye tebaasının Ermeni nisvasında olup şahısları kesân-ı merkuman tarifleriyle muarife olan Turfanda ve Aksa veled-i Kesabet meclis-i makud-ı mezkurda Ermeni mahallesinden Muradoğlu Karabet Ağa veled-i Angoz mahzarında her biri takrir-i kelam ve tabir-i ani'l-meram edub karındaşımız Abraham ile tccarandan İlyâ Avanya kardeşleri...."; TŞS 330/11: "...Cami-i nur mahallesinden ve teba-i Devlet-i Âliye'nn Ermeni milletinden Sarafyanhampersum ve Suryan Efendiler Veledi Vasin... ticaret davalarından dolayı ..."; TŞS 330/47: "Tarsus'ta Gümrük hanında mukim Devlet-i Âliye tebaasının Rum milletinden Talash Kulakoğlu Hacı veled-i Abraham takrir-i kelam ve tabir-i ani'l-meram edubruiyyet-i muhasebe davasından dolayı..."; TŞS 330/53,54,64,77.81.

⁷⁷ TŞS 330/22-70-120.

⁷⁸ Aytar, 19. Yüzyılda Tarsus'ta Gayrimüslimler, s. 2223

⁷⁹ TŞS 330/84: "Ermeni mahallesinden ve teba-i devlet-i Âliyenin Ermeni milletinden Malakoğlu Karabet ve karındaş... Corci Nasıf Efendi muvacehesinde meyanemizde meskûn hane ve miras davasından dolayıait olduğu Muhakeme-i şer'iyeye ve nizamiyenin..."

⁸⁰ Halime Doğru, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995, s. 220.

⁸¹ TŞS 330/85: "Ermeni mahallesinde bundan akdem fevt olan Ergekoğlu Agop veledi Serkis'in sulbiyye sagire kızı Zaybik'in tevsiye-i vasai umuruna mensub vasili olup sahife-i zeyilde muharrerü'l-esami kimesneler tarifleriyle muarife olan anası Serbuh Hatun bint Kirkor meclis-i şer'de takrir-i kelam ve ta'bir-i ani'l-meram edub müteveffa-yı mezbur Agop'un hayatında yedinde malı olup badehu fevt yüz altmış sehîm itibariyle altmış üç sehîmi sagire-i mezbureye intikal edip Sarı Kavak karyesinde kain can deresi demekle maruf olup tarafları nehri cari ve dere ve değirmen ve müteveffa-i mezburdan ... ile mahdud kereste hızarıyla kezalik Sarı Kavak Karyesinde kain tarafları nehri cari ve dere ve cebel ile birbab dakik değirmeni mürur-i eyyam ile müşrif-harab ve mail-i türab olub imaretine sagire-i mezburenin vefa eder malı olmadığundan zikrolunan harab değirmeninden mezkur hissesi semen misliyle zuhur edecek talibine bey' ve semen istirbah olub..."

⁸² Kara, 2005: 50.

⁸³ TŞS 330/35.

ifadeleri kullanılırken gayrimüslimler için “veledi, veladet” ifadeleri kullanılır. “veledi” ifadesi erkek gayrimüslimler için, “veladet” ifadesi de kadın gayrimüslimler için kullanılmıştır. Kayıtlarda “Katerina veladet Kiryako”⁸⁴ adında gayrimüslim kadın için bu hitap örnek verilebilir. Müslüman isimlerin başında genellikle “hacı, molla el-mezbur”⁸⁵ ifadeleri bulunmakta ve şahısları ifade etmek için “Efendi, Bey, Ağa, Çavuş”⁸⁶ tabirleri kullanılmaktadır. Gayrimüslim şahısların başında “Mösyö”⁸⁷ ifadesine rastlanmaktadır. Bunun dışında Müslümanlar için kullanılan “efendi” tabirinin gayrimüslimler için de kullanıldığı görülmektedir.⁸⁸ Müslim ya da gayrimüslim kadın isimlerinin yanında da genellikle “Hatun”⁸⁹ tabiri kullanılmıştır. Terekelerde de genellikle ölmüş olan Müslim şahıslar için “vefat etmiş”; gayrimüslim şahıslar içinse “fevt olmuş” deyimini kullanılmaktadır. Sicilde kadın ve erkek Müslim ve gayrimüslimler davalarda davacı, davalı ya da şahit olarak yer almıştır.⁹⁰ 330 numaralı şer’iye sicil kaydında gayrimüslimlerin hangi milletinden oldukları da belirtilmiştir.⁹¹

Gayrimüslim nüfusun çoğunluğu Ermeni⁹² ve Rum milletinden oluşmaktadır.⁹³ Gayrimüslimlerin Müslümanlarla ilişkileri borç-alacak-verecek meseleleri doğrultusunda gelişmiştir. Her iki taraf arasında ticari ve parasal ilişkilerin meydana geldiği, ticari amaçlı da olsa bir iletişimin yaşandığı görülmektedir.⁹⁴ Borç alacak verecek ilgili belgelerin mevcudiyeti bu cemaatlerin birbirine olan itimadının göstergesidir. Ancak tefecilik ve bankacılık gibi işlerle uğraşan gayrimüslimlerin konumunu ve belgelerdeki borçların çoğunluğunun Müslümanların gayrimüslimlerden aldıkları borçlar olduğu da dikkate alınmalıdır.⁹⁵ Ayrıca bunların davalarda birbirlerine vekillik ettiği de sıkça görülen durumlardan biridir. Buna Müslüman bir kadının gayrimüslim vekilliğinde açtığı hane davası örnek olarak verilebilir: *“Mersin’in Kıbrıs mahallesinden olup zatı maruf Abdülgazi ibn Osman ve zatı muarifi tarife Nefise bint Osman. Dava vekillerinden Corci Efendi mahzarında takrir-i kalam edub ... Hacı Derviş Ağa zade Mehmed Efendi aleyhinde ikame edeceğimiz Müftü mahallesinde vaki malümü’l-mahdud hane davasından dolayı muhakeme ve tarafımızdan*

⁸⁴ TŞS 330/19.

⁸⁵ TŞS 330/41.

⁸⁶ TŞS 330/36.

⁸⁷ TŞS 330/45.

⁸⁸ TŞS 330/8.

⁸⁹ TŞS 330/3.

⁹⁰ TŞS 330/24-85.

⁹¹ TŞS 330/11: *“Cami’ün-Nur mahallesinden ve teba-i devlet-i aliyenin Ermeni milletinden Sarafyan Hampersum ve Suryan Efendiler veledi Vasin dava vekillerinden Abdülhamid Efendi b. Mehmed efendi mahzarında takrir-i kalam ve ta’bir-i ani’l-meram edub...”*, TŞS 330/17: *“Cami’ün-Nur mahallesinde mukim teba-i Devlet-i Alinin Rum milleti nisvasından şahs-ı zeyilde muharrer esami kimesneler ta’rifleriyle maruf olan Katerina veledi Zikiryako Dava vekillerinden Hacı Hüseyin Efendi mahzarında takrir-i kalam ve ta’bir-i ani’l-meram edub sabık hâce Avanya Andorya aleyhinde ikame eylediğim alacak davasından dolayı...”*, TŞS 330/19: *“Cami’ün-Nur mahallesinden ve Yunan tebasının Rum mahallesinden Andorya veledi Nikola dava vekillerinden Selim Efendi mahzarında takrir-i kalam ve tabir-un anil meram edip teba-i devlet-i aliyenin Rum milleti nisvasından Katerina veladet Kiryako’nun aleyhinde ikame ettiği alacak davasından dolayı...”*

⁹² TŞS 330/1-11-62-69-84-85-96.

⁹³ TŞS 330/2-17-19-23-39-47-57-72-81-82-117. (Kayıtlarda kimi zaman *“...Yunan tebasının Rum milletinden...”*, kimi zaman *“...Rum milletinden...”* ya da *“...Yunan milletinden...”* tabirleri kullanılmaktadır.)

⁹⁴ TŞS 330/115-117.

⁹⁵ TŞS 330/50: *“Menteş karyesinden Şeyh oğlu Yasin b. Mustafa. Şakir Betros Efendi mahzarında Asafur Efendi hazır olduğu halde takrir-i kalam ve ta’bir-i ani’l-meram edub tarihten iki yüz yirmi bir gün vade ile mumaileyh Şakir Betros efendiden yetmiş beş adet lira-i osmani istikraz ederek ol vechle zimmetimde deynim olan meblağ-ı mezkur mukabilinde Menteşe karyesinde vaki şarken hark garben Hasan Ağa ve Molla Ali şimalen Başı Büyük Hasan Ağa cenuben terkiam ile mahdud bir kıt’ada seksan dönüm tarlanın nisf hissesi ve yine karye-i mezkurede kain tarafları şarken terkiam garben Mustafa malum şimalen keza cenuben Hasan tarlasıyla mahdud bir kıtada seksan dönüm tarlanın nisf hissesi ve yine karye-i mezkurede kain tarafları şarken Kara Hasan zadeler garben terkiam şimalen...ve emmisi ve Mustafa malum cenuben Ebu Kara Hasan Ağa tarlasıyla mahdud bir kıtada kırk dönüm tarlanın tamamı ba sened-i hakani uhde-i tasarrufumda olub zikrolunan tarladaki nisf ve tamam hisselerimi meblağ-ı deyn-i mezkur mukabilinde dayin-i merkuma bey-i bi’l-vefa...”*

*müdafaya ve ...tarafımdan mumaileyh Corci Efendiyi vekil eyledim dedikte olduğu bervech-i muharrer vekalet-i mezkureyi kabul ve merasimizi edaya taahüd şud...*⁹⁶

İslâm miras hukukunda din ve ülke farkı mirasçılığı önlemektedir. Bu nedenle gayrimüslimlerle Müslümanlar birbirlerine mirasçı olamamaktadırlar. Muhtelif mezheplerdeki ya da dinlerdeki gayrimüslimler ise birbirlerine mirasçı olabilmektedir. Müslümanlarla gayrimüslimlerin birbirleri lehine yaptıkları vasiyetler ise geçerlidir. Gayrimüslimlerin tereke ile ilgili ihtilafları şer'î mahkemeye iletme hakları vardır.⁹⁷

Belgeler ışığında belirtilen davaların dışında Müslümanlarla gayrimüslimlerin aralarında herhangi bir husumetin olmadığı görülür. Belirtilen davalar dışında Müslim-gayrimüslim ilişkileri saygı çerçevesinde yürütülmüştür. Belgelerde yer alan tecavüz-ı hudud,⁹⁸ karak,⁹⁹ kız kaçırma ve tecavüz ile ilgili davaların farklı dinî grup değil de aynı dine mensup gruplar arasında cereyan ettiği görülmektedir.¹⁰⁰

Gayrimüslimlerin pek çoğunun Kara Koca, Burak, Karaca, Yusuf, Çakır, Hüdaverdi, Karakoç,¹⁰¹ Ekremoğlu, Muradoğlu¹⁰² gibi Türkçe isim almaları Türk kültüründen ne derece etkilendiklerinin bir göstergesidir. 1887-1890 yıllarında 330 numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicilinde Şakir (mesela Şakir Betros Efendi),¹⁰³ Yakub (Yakub Efendi b. Antonyo),¹⁰⁴ Ahmed, Ekremoğlu (Ermeni mahallesinde Ekremoğlu Karabet),¹⁰⁵ Selim,¹⁰⁶ Nasif,¹⁰⁷ Velioğlu gibi gayrimüslimlerin kullandığı Türkçe isimlere rastlanmaktadır. Genellikle gayrimüslim erkeklere verilen isimler; Abraham, Alya, Andorya, Angoz, Aram, Avanya, Boğos, Corci, Haço, Hampersum, Hristofros, İlya, İstor, Karabet, Kirkor, Kiryako, Marko, Nikola, Sarafyan, Toma(Tuma), Vasin, Yani Zikiryako'dur. Gayrimüslim Kadınların kullandığı isimler; Anastas, Akıdya, Katerina, Serbuh, Zaybik'tir. ¹⁰⁸

TARSUS'TA KADIN

Osmanlı toplumunda kadınların erkekler tarafından biçimlendirilmesi, temelini erkek egemenliğini pekiştiren bir inançtan; Arap ve İran kültürünün etkisinde kalmış olan İslâmiyet'ten alır.¹⁰⁹ Bu bağlamda Osmanlı'da kadınlarla ilgi yapılan çalışmalar erkek egemen bir toplumda genellikle yetersiz kalmaktadır. Kadınlar nüfus sayımlarına bile epey geç dâhil edilmişlerdir. Araştırmacıların içinde seçkinlerden olmayan Osmanlı kadınlarını incelemek isteyenler nüfus sayımı kayıtları üstünde çalışma olanağının en erken XIX. yüzyıl sonları için bulabilmektedirler. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İstanbul için nikâh kayıtları tutulmuştur. İstanbul, Osmanlı Devleti'nde kadınların tarihi için kullanılacak ilk verileri sunmaktadır. XIX yüzyıl emlak sayımında çok sayıda olmasına ve erkekler kadar kadınları da ilgilendirmesine karşın bu envanterlere henüz pek dokunulmamıştır. Emlak sayımları miras işlemlerini kolaylaştırmak için yapılmıştır ve miras işlemleri XIX. yüzyıl sonlarına kadar şer'iyeye mahkemelerinin alanına girmektedir.¹¹⁰ Osmanlı toplumunda yaşayan kadınlar daha çok

⁹⁶ TŞS 330/29.

⁹⁷ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, s. 15.

⁹⁸ TŞS 330/143.

⁹⁹ TŞS 330/65.

¹⁰⁰ TŞS 330/101-116-196.

¹⁰¹ Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, s. 78.

¹⁰² TŞS 330/1.

¹⁰³ TŞS 330/8.

¹⁰⁴ TŞS 330/20.

¹⁰⁵ TŞS 330/1.

¹⁰⁶ TŞS 330/69.

¹⁰⁷ TŞS 330/84.

¹⁰⁸ TŞS 330/39.

¹⁰⁹ Ahmet Yılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi*. ÇTTAD, IX/20-21, 2010, s. 193.

¹¹⁰ Surayya Faroqhi, *18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet*. (Editör: Madeline C. Zilfi). *Modernleşmenin Eşiğinde Anadolu Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 12.

mahkemeye evlenme, boşanma, mülk edinme, miras, borç, alacak, eşya ve hane davalarını taşımışlardır. Kıtalar arası bir imparatorluk olan Osmanlı'da sadece Müslim kadınlar yaşamıyordu. Bu nedenle burada hemen devletin tebaası olup gayrimüslim olan kadınların da Osmanlı Mahkemelerini kullandıkları belirtilmelidir.¹¹¹

Mahkemeler genellikle orta sınıf, özellikle babalarını ve kocalarını yitirenler, hane halkı arasında nüfuzlu ve zengin bir erkek bulunmayan kadınlar tarafından kullanılıyordu. Adli işlemlerde harç ödemek gerektiğinden, alt sınıf ya da kölelikten gelen kadınların mahkemeleri pek kullanamamaları, davacıların güvenilir tanık bulma zorluğu gibi etkenler dava açılmasını olumsuz kılmış olabilir. Ama yine de kadı mahkemelerinin açıklığı erişilirliliği, çabukluğu ve tarafsızlığı gibi olumlu yönler bu olumsuzluğu dengelemektedir.¹¹²

Tarsus'ta kadının toplum içerisindeki konumu değerlendirilecek olursa sicillere yansıdığı kadarıyla kadına yönelik her türlü konunun mahkemeye yansiyabildiği ve herhangi bir baskının olmadığı söylenebilir. Bu hassas konulardan biri günümüzde dahi hâlâ kadınların çevresel baskılardan dolayı dile getirmekten kaçındığı ya da bazı nedenlerden dolayı korkup dava edemediği tecavüz olayıdır. Tecavüz davası belgelere "bikri izale" ya da "cebren kaçırılıp bikri izale" şeklinde yansımıştır. 1887-1890 yıllarında tecavüz olayının dava edildiği kayıtlara sıkça rastlanır. Dava, ya tecavüze uğrayan kadının bizzat kendisi tarafından, ya da herhangi bir yakını tarafından açılmıştır. 1887-90 yıllarında Tarsus'ta Giridli Ahmed'in oğlu Molla Hayri adında bir şahsın sorgu hâkimi yardımcısı huzurunda herhangi bir akrabalığı olmayan ve tecavüze uğramış olan Emine Hatun için Ali Beyli köyünden olan Hasan aleyhinde açtığı davadır. Dava Giridli Ahmed'in duyarlılığı ile ilgilidir.¹¹³ Bazı davalar kaçırılan kızın babası tarafından da açılabilmiştir.¹¹⁴

Kadınların miras ve tereke yoluyla servet edinmesi kadınlarla ilgili dikkati çeken diğer hususlardan biridir. Osmanlı toplumunda kadınların sosyal ve ekonomik hayattaki konuları daima önemli bir tartışma konusu olmuştur. Kadının özellikle ekonomik hayatta mal edinip edinmediği, malî tasarruflarda bulunup bulunmadığı ve eğer bulduysa sahip olduğu serveti hangi yollarla elde ettiği merak uyandırmıştır. Şüphesiz kadınların mal varlıkları bulunuyordu. Kadınların Osmanlı klasik döneminde servet edinebilecekleri başlıca dört kaynak yöntem bulunmaktadır. Bunlar; aile bireylerinden birinin ölümü halinde kendilerine miras intikal etmesi, herhangi bir şekilde kendilerine mal varlığı hibe edilmesi, nikâh akdeleri esnasında ödenmesi gerekli olan mehir ve fiili olarak bir işte çalışması olarak sıralanabilir. Sözü edilen bu mülk edinme yollarından miras ve mehir hemen her kadının zahmetsizce, herhangi bir çaba sarf

¹¹¹TŞS 330/17: "Cami'ün-Nur mahallesinde mükim teba-i Devlet-i Âlinin Rum milleti nisvasından şahs-ı zeyilde muharrirü'l-esami kimesneler ta'rifleriyle ma'ruf olan Katerina veledi Zikiriyako dava vekillerinden Hacı Hüseyin Efendi mahzarında takrir-i kalam ve ta'bir-i ani'l-meram edub sabık hâce Avanya Andorya aleyhinde ikame ettiğim alacak davasından dolayı merkumla ait olduğu muhakeme-i şer'iyye ve nizamiyenin hukuk ve ceza ve ticaret kısımlarından müddeâ ve müddeayı aleyh sıfatıyla..." TŞS 330/17; Akyüz, 2007: 77.

¹¹²Akyüz, Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler, s. 77.

¹¹³ TŞS 330/101: "Tarsus'un Baltıktam? karyesinden Molla Hayri b. Giridli Ahmed b. Karakulak Tarsus'un Kızılmurad mahallesinden sabık müstantık muavini Hayri Efendi ibn Mehmed Efendi mahzarında takrir-i kalam ve tabirun anil meram edip Ali Beyli karyesinden zevce-i menkühe-i gayri medhulem Ak kızı Molla Mehmed kerimesi Emine Hatun aleyhinde ikame eylediğim... mezbureyi cebren kaçırarak bikrini izale eden marulzıkr Ali Beyli karyesinden Kara Deliler Mevlüd oğlu Hasan aleyhinde ikame eylediğim izale-i bikr davasından dolayı..."

¹¹⁴ TŞS 330/196: "Medine-i Tarsus kurasından Hacı Hamzalı karyesi ahalisindenMehmed nam Sagirun babası ve velisi Mevlüd ibn Mehmed b. Abdullah Derviş Efendi ibn İbrahim Efendi mahzarında bi'l-velaye takrir-i kalam ve tabirun anilmeram edib Sağır mezbur Mehmedin mezkuresi karye-i mezkurdan Aşe bint Ömer Hıvacı aleyhinde ikame edeceğim nikah ve mezbureyi cebren kaçırarak bikrini izale eden Bayramlı karyesinden Memişoğlu Halil aleyhinde ikame edeceğim..." TŞS 330/116: "Hacı Hamzalı karyesi sakinlerinden zatı tarif-i şer'i ile ma'ruf Asiye bint Ömer Hıvacı Efendi ibn Ali Ağa mahzarında takrir-i kalam ve tabirun anil meram edup Sulaklı Karyesi ahalisinden Memişoğlu Halil bundan akdem beni kaçırub cebren bikrimi izale eylediğinden merkum Halil aleyhinde ikame edeceğim bikir davasından dolayı..."

etmeksizin servet sahibi olmasını sağlayan yöntemler olarak karşımıza çıkar.¹¹⁵ Miras/tereke ve mehir yoluyla kadınların servet edindiklerini gösteren pek çok belge mevcuttur. Bu mallar; hane, arazi, değirmen, bağ ve bahçe olarak sıralanabilir. Bu bağlamda tarıma dayalı bir toplumda bu taşınmaz malların yaşamsal önemi düşünüldüğünde kadınların ev, hane bahçe sahibi ve hissedar olabilmesi dikkate değerdir.¹¹⁶ Bunun dışında Tarsus kadınının maddî değeri yüksek mal varlığı arasında ziynet eşyası da önemli bir yer tutar. Tarsus'ta ikamet eden Haşim Ağa adlı bir şahıs hakkında Müftü mahallesinden Arif Efendi adlı bir şahsın bir çift elmas küpe için mahkemeye başvurması ziynet eşyası ile ilgili ilginç davalardan biridir. Arif Efendi muhtemelen eşine, kızına ya da aile efradından birine ait olan çalıntı elmas küpeler için dava açmıştır.¹¹⁷

Tarsus'ta yaşayan kadınların çoğu mal varlığına sahiptirler ve bunu miras bırakabiliyorlardı. Kadına bu mal varlığı muhtemelen ölmüş olan kocasından intikal etmekteydi. Örneğin Tarsus'un Minaz köyünde Hatice adındaki bir kadının değirmenine sahiptir. Kadın öldükten sonra kalan değirmenin dört çocuğu arasındaki paylaşımı mahkemeye taşınmıştır.¹¹⁸ Bu bağlamda Tarsus kadının toplumsal ve ekonomik refahının yüksek olduğu söylenebilir. Buna mukabil kadınların boşanma davası açtıklarına rastlanmamaktadır. Ancak kayıtlarda sadece bir erkeğin boşanma davası açtığı görülmektedir. Bu durum kayıtlara "talak" davası olarak yansımaktadır.¹¹⁹ Bunun dışında kadınlar tarafından açılan başlık, mehir, nikâh ve nafaka davaları oldukça fazladır.¹²⁰ Kadının, eşine nikâh ve itaatte kusur ettiği durumlarda mahkemede davalı olarak görüldükleri de olmuştur. Erkek, eğer eşi nikâh akdine sadık kalmamışsa davacı olabilmekteydi.¹²¹

SONUÇ

¹¹⁵ Saadet Maydaer, Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 2006, s. 365-381.

¹¹⁶ Faroqhi, 18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet, s. 9; TŞS 330/114.

¹¹⁷ TŞS/18.

¹¹⁸ TŞS 330/4: "Çanaklı mahallesinde kain ve Debbağ Mustafa Çavuş b. İsa'nın menziline varub zeyl-i hüccette muharrir-ül esami müslimin huzurlarında akd-i meclis-i şer-i ali ettikte Minaz Karyesinde bundan akdem müteveffiyeye olan Hatice ebniyye Abdullah b. Abdurrahman'ın varisi sadrı oğulları Hacı Ahmed Kethüda ve Molla Hasan ve Mahmud Efendi ve Kara Mehmed ve Sadriye kızları Hanife Ümmügülsüm'e münhasıra olduğu bi'l ihbar tahkikten sonra verese-i mezbure menzil-i mezkurda Sakine zat-ı müslimin-i mezburun tarifleriyle maarife olan binti mezbure Cennet Hatun mezbur Mustafa Çavuş mahzarında takrir-i kelam ve ta'bir-i ani'l-meram edub anam müteveffiyeye-i mezburenin hayatında elinde malı bulunan Kavuncuk nehri üzerinde kain dakık değirmenine karındaşım hacı Ahmed Kethüda vaz-ı yed bulunarak hisse-i irsiye-i serimin verdiğinden zikrolunan değirmen hisse-i irsiyenin karındaşım mezburdan taleb ve da'va ve ahz ve kabza ve ikame-i şuhud ve istima ve ta'ne istihlafa ve tebliğ ve tebellüğe vazife ve merci iddialarına tarafından evrak-ı resmîye ve istidiyat lazume ba tanzim imzasının ve vaziyed takdimi..."

¹¹⁹ TŞS 330/52: "...Ömerli Mahallesinden Fatma oğlu Hamdi b. İbrahim aleyhinde ikame edeceğim talak davasıyla ana müteallik deavide muhakeme ve mürafaaya ve şuhud-u ikamesine ve ikame olunan şuhud ve istima ve cerh ve teklif-i tehalüfe ve tebliğ ve tebellüğe ve tarafından hernev evrak ve levayih tanzim ve imzasının vaziyatla takdime ve lehimde açılmış ilamla icraya vaz ve husus-u mezkur mütevakkıf olduğu umurun küllisine vekalet-i mutlak-ı sahihe-i şer'iyye ile mumaileyh Selim Efendiye vekil ve naib-i münab nasb eyledim dedikte oldahi bervech-i muharrer vekalet-i mezkureyi kabul ve merasimini edaya taahüd eyledi." Talak davası için bkz. Ali Yüksek, İslam Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)* Cilt: 7 Sayı: 32, s. 340-354; Saadet Maydaer, Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, 2007; İsmail Kıvrım, "17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrîk)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011 10(1), s. 371 - 400.

¹²⁰ TŞS 330/49, 61, 63, 70, 88.

¹²¹ TŞS 330/122; "...zevce-i menkuhe-i medhulüm olan Hüseyin Ali'nin kerimesi Saadet aleyhinde ikame edeceğim nikâh ve itaat davasından dolayı mezkure ile aid olduğu muhakemede müddeaya ve müddeayı aleyh sıfatıyla muhakeme ve muhaseme ve müdafaya ikame-i şuhud..."

Asırlarca çok geniş topraklara sahip olmuş, geniş kitleleri bir arada tutmuş ve bünyesinde barındırmış olan Osmanlı Devleti'nin idarî, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı içerisinde Tarsus önemli bir konuma sahip olmuştur.

Asurîler, Fenikeliler, Persler, Makedonyalılar, Mısır, Romalılar ve Memlukların hâkim olduğu Tarsus, XIX. yüzyılın ikinci yarısında canlı bir ticaret merkezi olma özelliğini korumuş, çoğu yerden çoğu milletten insana ev sahipliği yapmıştır. Çoğunluğu Müslüman-Türkmen olmakla birlikte Rum, Ermeni ve Marunî nüfusuyla Tarsus toplumsal anlamda renkli bir hayat sunmaktadır. Tarsus'ta Ermeni adıyla bir mahallenin ve Hıristiyan adıyla bir köyün mevcudiyeti Osmanlı himayesindeki gayrimüslimlerin serbestliğinin önemli bir göstergesidir. Tarsus göç alan bir şehir olma özelliğiyle de dikkat çekmektedir. Bunda şüphesiz kentin geçiş yolları üzerinde olmasının, iş sahasının genişliğinin ve tarımsal verimliliğinin etkisi büyüktür.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

-BOA: DH. MKT.02809.76.1.1;

-BOA: DH. MKT. 2809/76-1-2,

-BOA: MKT.2809/76.2.1.

-Tarsus Şer'iyye Sicili, No: 330/1-2-3-4-5-8-11-12-16-17-19-20-23-24-26-27-28-29-30-32-34-35-36-37-39-41-45-47-48-49-50-52-53-54-55-57-59-62-63-65-69-71-73-74-77-80-82-84-85-88-89-90-91-94-95-96-97-100-101-104-105-107-108-109-112-114-115-116-117-122-132-136-138-139-143-145-146-147-148-151-158-160-161-167-169-171-176-179-180-184-186-188-189-190-192-193-194-196-197-198-200-201-202-203-204-205-206.

2-Araştırma Eserler

Akyüz, J. (2007). Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6, 75-91.

Aykaç, P. ve G. B. Altınöz (2009). Tarsus Kenti Tarihsel Katmanlarının Açığa Çıkartılması. *Mersin Valiliği Sempozyum Dizisi Mersin Sempozyumu*, 2008, C:I, Ofset Yayınları, 52-61.

Aytar, İ. (2009), 19. Yüzyılda Tarsus'ta Gayrimüslimler. *Mersin Valiliği Sempozyum Dizisi Mersin Sempozyum*, 2008, C:III, Ofset Yayınları, 2217-2228.

Bayramoğlu, A. A. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. İstanbul: Sümer Kitabevi.

Belge, M. (2005). *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bilgili, A. S. (2001). *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı yayınları.

Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: TTK Basımevi.

Darkot, B. (1993). "Tarsus", *İslam Ansiklopedisi*, C: 12/1, İstanbul: MEB.

Doğru, H. (1995). *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Faroqhi, S. (2000). 18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet. (Editör: Madeline C. Zılfi). *Modernleşmenin Eşiğinde Anadolu Kadınları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 7-26.

Gündüz, T. (1997). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*. Ankara: Bilge Yayınları.

- Okumuş, E. (2009). Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Mersin. *Mersin Valiliği Sempozyum Dizisi Mersin Sempozyumu, 2008*, C:III, Ofset Yayınları, 2073-2099.
- Orhankazi, S. (2011). *330 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, A. (2005). *19.Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)* (Çev: Bahar Tırnakçı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Kenanoğlu, M. M. (2004). *Osmanlı Millet Sistemi*. İstanbul: Klasik Yayınları,
- Kıvrım, İ. (2011). 17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrîk). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 371-400.
- Maydaer, S. (2006), Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 365-381.
- Maydaer, M. (2007). Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 299-320.
- Poş, A. (2008) Arşiv Belgelerine Göre Tarsus'ta Sosyo-Kültürel Yapı (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı) (Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Poş, A. (2008). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Tarsus'ta Müslim-Gayrimüslim İlişkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 593-619.
- Tutar, A. (2009). XIX. Yüzyılın sonlarında Mersin Sancağı'nda Dini Yapı. *Mersin Valiliği Sempozyum Dizisi Mersin Sempozyumu, 2008*, C.III, Ofset Yayınları, 2180-2189.
- Sümer, F. (1992). *Oğuzlar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ulutaş, S. (2012). Osmanlı Kaynakları ve Tarsus. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 523-534.
- Yüksek, A. (2014). İslam Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), 340-354.
- Yılmaz, A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi. *ÇTTAD*, IX/20-21, 191-212.
- Yiğit, F. A. (2013). Ramazanoğulları Beyliği'nin Kuruluşu. *Akademik Bakış*, 7(13), 209-232.
- Yorulmaz, Ş., "Doğu Akdeniz'de Bir Cemaat Serüveni: Liman Kenti Olma Sürecinde Mersin'de Gelişen Marunî Taifesi" Tarih İçinde Mersin Kolokyum ve Sergisi II, haz. Melike Kara, T. Selvi Ünlü, Y. Salim Yılmaz, Mersin, 2005, s. 68-95.